

СИСТЕМОТВІРНІ ТА СИСТЕМОНАБУТІ ВЛАСТИВОСТІ СЛОВА І ТЕРМІНА

© Любов Дацюк, 2002

Своїми властивостями слово відрізняється від тотожного слова-терміна: слово відтворюється у мовленні для породження різних смислів свого вживання; термін утворюється у мовнорозумовому процесі шляхом з'єднання відтвореного інваріантного значення слова як елемента системи мови з спеціальним поняттям. Не спостерігається ізоморфних відношень між елементами системи мови і елементами систем спеціальних понять. Термін може відтворюватись у незмінному змісті в системі понять; слово відтворюється в комунікативній системі мови.

A word differs from the identical word-term by its properties: a word is reproduced in speech to generate different senses of its usage; a term is produced in the speech-thinking process by combining a reproduced invariant meaning of a word as an element of a language system with a special notion. Isomorphic relationships between elements of a language system and elements of systems of special notions are not observed. A term can be reproduced in the invariant content in the system of special notions; a word is reproduced in the communicative system of language.

Слово як основна одиниця мови є елементом її лексико-семантичної системи (=ЛСС) – упорядкованої сукупності взаємозв'язаних і взаємообумовлених одиниць і відношень між ними [1; 2]. Для входження у ЛСС кожне слово повинно мати системотвірні властивості: притаманні елементам властивості незалежно від їх участі в системі. Ці властивості є проявом якісної визначеності об'єктів, які відбивають їх природу властиві елементам до входження в дану систему [3].

Якісним проявом слова є не тільки його зовнішня (звукова чи графічна) сторона, але й зовнішньо виражене значення, причому слово повинно володіти відразу обома ознаками [4]. Увійшовши в систему мови як її елемент, слово наділяється дуже важливими з точки зору комунікативної системи системонабутими властивостями (=СНВ). СНВ – це ті властивості, якими система і системні відношення наділяють елементи. Це ті властивості, яких немає у об'єкта поза системою [3]. СНВ слова, які наділяє система мови, це, по-перше, узагальнення і абстрагованість його знакового значення (у мові є тільки загальне); по-друге, стабільна інваріантність знакового значення; по-третє, парадигматичні системні зв'язки та відношення з іншими словами – елементами системи мови по лінії синонімічності, антонімічності і омонімічності їх знакових значень. В силу узагальненої і абстрагованої сутності свого загальнономовного знакового значення і його диференціюючої функції в мовно-розумовому процесі слово може послідовно позначати і тим самим диференціювати позначуване поняття від інших понять в межах однієї, але не різних систем понять. Слово, таким чином, функціонує в мовленні не як утворення, що створюється в процесі мовлення, а як щось вже існуюче в системі мови і лише відтворюється в мовленні [4].

Цими властивостями слово докорінно відрізняється від тотожного слова-терміна: слово відтворюється в мовленні для породження різних смислів свого вживання, термін утворюється в мовнорозумовому процесі шляхом з'єднання відтвореного інваріантного значення слова як елемента системи мови з спеціальним поняттям, що володіє відповідною диференційною ознакою в межах заданої системи понять. Так, наприклад, слово *conductor* як елемент ЛСС мови володіє системонабутими властивостями – знаковим значенням, що складається з експліцитних сем: “виконавець” – *or*, “спільно” – *con*, “дії” – *duct*<*ducere* (*UED*). Для входження у визначену систему термінів слово повинно володіти системотвірними властивостями, тобто своїм відтвореним інваріантним знаковим значенням, у нашому випадку *con-duct-or*. Саме це і направляє слово *conductor* для позначення різних спеціальних понять. Так, в системі понять “музиканти” це слово позначає і тим самим диференціює поняття “диригент” від понять “диригенти-виконавці”.

У кожній з різних систем спеціальних понять одне і те ж слово як елемент єдиної системи мови реалізує свої системотвірні властивості, тобто своїм інваріантним знаковим значенням маркує відповідно різні спеціальні поняття і тим самим утворює різні терміни, що визначаються виключно змістом відповідних спеціальних понять. При цьому з переминою диференційованого поняття змінюється лише смісл вживаного слова або зміст спеціального поняття при незмінності його інваріантного знакового значення [5; 6].

Слово як елемент системи мови використовує свої системонабуті в ній властивості як системотвірні властивості термінів. Позначивши спеціальне поняття у визначену одиницю своєї актуалізації, слово стає терміном і включається в систему термінів як її елемент. В силу цього слово-термін наділяється новими системонабутими властивостями – одно-однозначним зв'язком з позначуваними поняттями і відношеннями диференціації з іншими поняттями в межах даної системи. Будучи зв'язаним з одним спеціальним поняттям і включеним у відповідну терміносистему, слово-термін, природно, позбавляється всіх своїх колишніх системонабутих властивостей в системі мови – узагальненості, абстрагованості і відтворення свого знакового значення (тому воно нерідко утотожнюється лише з позначуваними спеціальними поняттями), а також відношень з іншими словами в парадигматичному плані системи мови по лінії синонімії, антонімії і т.п. Його відносини з іншими словами-термінами обмежені тепер (в синтагматичному плані) тільки даною терміносистемою і визначаються змістом позначених понять і відношеннями між ними в межах системи спеціальних понять. Наприклад, *electron*, *proton*, *neutron* в системі елементарних частинок.

У зв'язку з цим необхідно підкреслити, що терміносистема формується (стихійно чи спеціально) на основі змісту спеціальних понять. Щоб встановити, чи належить дане слово до термінів певної галузі діяльності, треба знати, що є предметом цієї діяльності, і визначити це повинен спеціаліст тієї галузі [7]. Спроби обмежити терміносистему системністю слів-термінів (тобто планом виразу) [8] здаються нам непереконливими, оскільки в парі форма-зміст ведучим є зміст, тому терміни в системі співвідносяться безвідносно системності в їх плані виразу (порівн. *conductor*, *dielectric*, *insulator*, *semiconductor*, *superconductor*, etc.). Ізоморфних відношень між елементами системи мови і елементами систем спеціальних понять, як правило, не спостерігається: це різні, різнопланові системи.

Будучи утвореним, термін також може відтворюватися у своєму незмінному змісті (спеціальному понятті) у межах даної терміносистеми та в інших терміносистемах, якщо позначене ним спеціальне поняття включається елементом в інші терміносистеми, як наприклад, термін “електрон” в різних галузях фізики, а слово “Електрон” в номенклатурі марок телевізорів (Електрон, Рубін, Рекорд і т.п.) використовується для диференціації певної марки телевізора.

У відтворенні слова і терміна є як спільні, так і диференційні ознаки. Спільним є їх відтворюваність у незмінному, свого роду інваріантному змісті, різниця між ними полягає у відмінності відтворених змістів: термін може відтворюватися у незмінному змісті тільки у визначеній системі понять у зв'язку з тим же спеціальним поняттям; слово також відтворюється у своєму узагальненому інваріантному знаковому значенні і також тільки в одній системі – комунікативній системі мови, єдиною для всіх випадків її застосування у різних галузях діяльності людей. Саме це його узагальнене значення направляє те саме слово для породження різних смислів і для позначення спеціальних наукових понять в різних системах для утворення відповідно різних термінів.

Для включення даного слова-терміна (скажімо, “провідник”) в іншу систему термінів для позначення іншого спеціального поняття (“диригент”) воно не відтворює спеціальне поняття з попередньої терміносистеми (“провідник”), лише своє узагальнене знакове (загальномовне) значення. Воно відривається таким чином від попереднього спеціального поняття, виходить з попередньої терміносистеми і знову стає словом – елементом комунікативної системи мови, щоб потім знову реалізувати свої системотвірні властивості і включитися в іншу систему термінів для позначення іншого спеціального поняття. Слово відтворює свої загальномовні властивості номінації. В цьому відношенні мовний механізм породження різних смислів вживання одного і того ж слова в загальномовному плані практично нічим не відрізняється від “породження” різних термінологічних змістів “термінологічних смислів” одного і того ж слова, що використовується як термін в різних терміносистемах [5].

З точки зору мови як комунікативної системи зміст позначуваних наукових понять, зв'язки і відношення між ними в межах однієї системи представляють собою екстралінгвістичні аспекти терміносистеми. Її лінгвістичні (мовні) властивості, термінування слів використовуються тільки для позначення відповідних спеціальних понять – елементів системи, у нашому випадку – системи понять в галузі фізики.

1. Уфимцева А.А. Слово в лексико-смантической системе языка. – М., 1968. – 272с. 2. Солнцев В.М. Язык как системно-структурное образование. – М.: Наука, 1977. – 340с. 3. Солнцев В.М. Языковой знак и его свойства // Вопросы языкознания. – 1971. – №2. – С.15–28. 4. Смирницкий А.А. Значение слова // Вопросы языкознания. – 1957. – №2. – С.79–89. 5. Гурський С.О. Значення слова і термін // Іноземна філологія. – Львів: Львівський держ. ун-т, 1971. – Вип.26. – С.24–29. 6. Гурський С.О. Значення і смисл слова // Іноземна філологія. – Львів: Львівськ. ун-т, 1974. – Вип.34. – С.3–15. 7. Дуцяк І. Специфічні ознаки терміна і нормативні вимоги до нього // Вісник: Проблеми української термінології. Матеріали 6-ої міжнародної наукової конференції. – Львів: Львівська політехніка, 2000, №402. – С.59–62. 8. Сергеевнина В.В. Терминоведение и методика преподавания иностранных языков // Термин и слово. – Горький: ГГУ, 1981. – С.60–67. 9. The Universal Dictionary of the English Language. – London: Edited by Henry Cecil Wyld, 1961.